

Studiedag Documentatiecentrum Vlaams-Brabant en Rijksarchief Leuven

*Van heirbanen tot steenwegen. Het wegennet in Vlaams-Brabant
in archeologisch en historisch perspectief*

Zaterdag 6 juni 2026 | Vaartstraat 24, 3000 Leuven

**300 jaar Ferraris: de Ferrariskaarten als bron
voor wandelroutes en onderzoek**

Viggo Van Wesemael, Histories vzw en Frederik François, Heemkundige Kring Huldenberg

SAMENVATTING

Inleiding

Ter gelegenheid van [300 jaar Ferraris](#) ontwikkelde Histories een co-creatief project rond de Ferrariskaarten, een unieke cartografische momentopname van de Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1770. De kaarten tonen niet alleen topografie, maar ook landgebruik, nederzettingspatronen en landschappelijke structuren die vandaag vaak nog herkenbaar zijn. Het project vertaalde deze rijkdom naar een publieksvriendelijke wandelgids (bestellen kan via de [website](#) van Uitgeverij Lannoo) en vormde tegelijk een opstap naar nieuw historisch-cartografisch onderzoek.

Co-creatieve ontwikkeling van de wandelgids

Histories koos bewust voor een participatieve aanpak: lokale erfgoedverenigingen, vrijwilligers en kenners werden vanaf de eerste brainstorm betrokken. Routes werden opgebouwd vanuit de Ferrariskaart en vervolgens getoetst aan terreinverkenningen, lokale kennis en aanvullende bronnen. Deze samenwerking leverde drie belangrijke meerwaarden op:

- **Rijkere historische reconstructies** dankzij veldnamen, verdwenen paden, lokale verhalen en expertise.
- **Betere interpretatie van de Ferrariskaart**, omdat gezamenlijke analyse onnauwkeurigheden, keuzes en lacunes sneller blootlegt.

Groter draagvlak, doordat de gids een gedeeld product werd waarin deelnemers hun eigen bijdrage herkennen.

Nieuwe inzichten voor historisch-cartografisch onderzoek

De co-creatieve werkwijze stimuleerde verder onderzoek naar de context van de Ferrariskaart, onder meer naar de meetploegen die de opmetingen uitvoerden. Dat onderzoek toont:

- **Versnipperde en fragmentarische bronnen**, waardoor veel vragen voorlopig onbeantwoord blijven.
- **Het belang van een landschappelijke benadering**, aangezien hedendaagse gemeentegrenzen toen niet bestonden.

- **Een focus op uitgaven in lokale rekeningen**, terwijl inkomstenstromen nog onderbelicht zijn.
- **Het ontbreken van een overkoepelende bron** die het volledige project kadert.
- **De kaart als contextbron**, die waardevolle aanwijzingen biedt maar altijd kritisch gelezen moet worden.

Daarnaast bestaan er subjectieve verslagen, zoals de mémoires van Ferraris, die mogelijk foutieve of gekopieerde informatie bevatten. Ze vormen een interessante piste voor verder onderzoek.

Persoonlijke bijdrage van Frederik François

Frederik François werkte binnen het project een eigen wandelroute uit op basis van de Ferrariskaart. Zijn traject illustreert hoe kaartinterpretatie, terreinobservatie, archiefonderzoek en lokale kennis elkaar versterken. Hij belicht zowel de mogelijkheden als de grenzen van de bronnen, en toont hoe de co-creatieve aanpak hem hielp om tot een genuanceerde reconstructie te komen.

Slotbeschouwing

Het project bewijst dat historisch onderzoek, co-creatie en publiekswerking elkaar kunnen versterken. De Ferrariskaarten fungeren niet alleen als historische bron, maar ook als hefboom om mensen te verbinden rond erfgoed. Histories bouwt hierop verder met vormingen, praktijktips en nieuwe onderzoeksinitiatieven.

Zin in meer?

Ontdek onze relevante [praktijktips](#) en [vormingen](#) op de website van Histories !

HEURISTISCH BRONNENOVERZICHT

1. Cartografische bronnen (wandelgidsproject en onderzoekswebinar)

- **Uitgegeven delen van de Ferrariskaart (ca. 1771–1778)** Basisbron voor routeontwikkeling, landschapsreconstructie en vergelijking met de huidige situatie.

Gebruikt voor: tracés, landgebruik, patronen, infrastructuur, landschappelijke structuren. Beschikbaar via de catalogus van de KBR – collectie [kaarten en plannen](#).

2. Archiefbronnen (hoofdzakelijk onderzoekswebinar)

- **Lokale overheidsrekeningen**
 - Stadsrekeningen (meerdere lokaliteiten en jaren, binnenkort beschikbaar via de praktijktip op de website van Histories).
- **Kerkelijke archieven**
 - Kerkelijke en wereldlijke parochierekeningen (meerdere lokaliteiten en jaren, binnenkort beschikbaar via de praktijktip op de website van Histories).

3. ‘Narratieve’ bronnen (hoofdzakelijk onderzoekswebinar – nog niet 100% benut)

- **Mémoires van Ferraris** Bevatten persoonlijke reflecties, maar ook foutieve of gekopieerde informatie. Gebruikt als kritische bron om verschillen tussen perceptie en realiteit te analyseren.

4. Terreinobservaties van onze auteurs (hoofdzakelijk wandelgidsproject)

– Landschapsanalyse op het terrein

- Vergelijking tussen kaartbeeld en actuele situatie
- Identificatie van relicten: houtkanten, dijken, oude wegtracés, perceelsgrenzen
- Controle van hypothesen uit archief- en kaartonderzoek Essentieel binnen de co-creatieve aanpak.

5. Secundaire literatuur (hoofdzakelijk onderzoekswebinar)

- **Algemeen:** W. Bracke, 'De kaart van de Oostenrijkse Nederlanden door graaf van Ferraris', in: De grote atlas van Ferraris. De eerste atlas van België. 1777. Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik, Tielt, 2009, pp. 5-20.
- **Biografie van Ferraris:** K. De Coene, Carte blanche. De diplomatie van Ferraris in een Europa in omwenteling, Tielt, 2024.
- **Productie van de kaart:** S. Vervust, 'Habsburgse kaarten met Franse wetenschappelijke flair: De circulatie van karteerprincipes in de achttiende eeuw geïllustreerd aan de hand van de Ferrariskaarten', in: Caert-Thresoor, 2015, 34, 2, pp. 88-97.

S. Vervust, Deconstructing the Ferraris Maps (1770-1778). A study of the map production process and its implications for geometric accuracy, Ghent, Ghent University, 2016 (onuitgegeven PhD thesis).

- **Militaire cartografie:** C. Lemoine-Isabeau, Les militaires et la cartographie des Pays-Bas méridionaux et de la Principauté de Liège à la fin du XVIIe et au XVIIIe siècle, Bruxelles, Musée Royal de l'Armée, 1984.
- **Landmeet-instrumenten:** C. Koeman, 'Instruments et méthodes pour les levers du terrain à l'époque du comte de Ferraris', in: De cartografie in de 18e eeuw en het werk van graaf de Ferraris (1726-1814). Internationaal Colloquium, Spa 8-11 sept. 1976. Handelingen, Brussel, 1978, pp. 289-300.

H.C. Pouls, 'Landmeetkundige methoden en instrumenten tot 1800', in: Stad in kaart. Voordrachten gehouden op het congres 'De historische stadsplattegrond - spiegel van wens en werkelijkheid' Groningen 18-19 november 1983, Alphen aan den Rijn, 1984, pp. 13-28.
- **Mémoires:** M. Bruwier, 'Les « Mémoires historiques, chronologiques et économiques » de Ferraris', in: De cartografie in de 18e eeuw en het werk van graaf de Ferraris (1726-1814). Handelingen van het Internationaal Colloquium te Spa 8-11 sept 1976, Brussel, 1978, pp. 60-73.
- **Kaarthistorisch onderzoek:** B. Vannieuwenhuyze, M. Griffioen & A.-R. van Schaik, Oude kaarten lezen. Handboek voor historische cartografie, Zwolle, WBOOKS, 2023.

6. Digitale en institutionele bronnen (vrij gebruik)

– Databanken en digitale kaartplatformen

- Geopunt
- Cartesius

- Digitale Ferrariskaart. Gebruikt voor overlay-analyse, georeferentie en vergelijking door vrijwilligers.

7. Bronnen die (nog) ontbreken of onvolledig zijn

- **Overkoepelende instructiebron voor de opmetingen** Een algemene brief of ‘handleiding’ die het volledige project kadert, is (nog) niet teruggevonden.
- **Volledige documentatie van meetploegen** De beschikbare informatie blijft fragmentarisch, wat verdere hypothesevorming noodzakelijk maakt.

MÉMOIRES FERRARIS: WAAR VINDEN EN RAADPLEGEN?

1. Koninklijke Bibliotheek van België (KBR) – digitale versies via zoekfunctie

Via deze rechtstreekse [link](#) kan je voor de meeste **opgenomen lokaliteiten** van de Ferrariskaart de mémoires overzichtelijk terugvinden.

Je voert in de zoekbalkfunctie van ‘kaarten en plannen’ de naam van jouw lokaliteit in. Soms dien je daarvoor expliciet de Franse benaming voor te gebruiken bijvoorbeeld: Nieuwpoort – *Nieuport*.

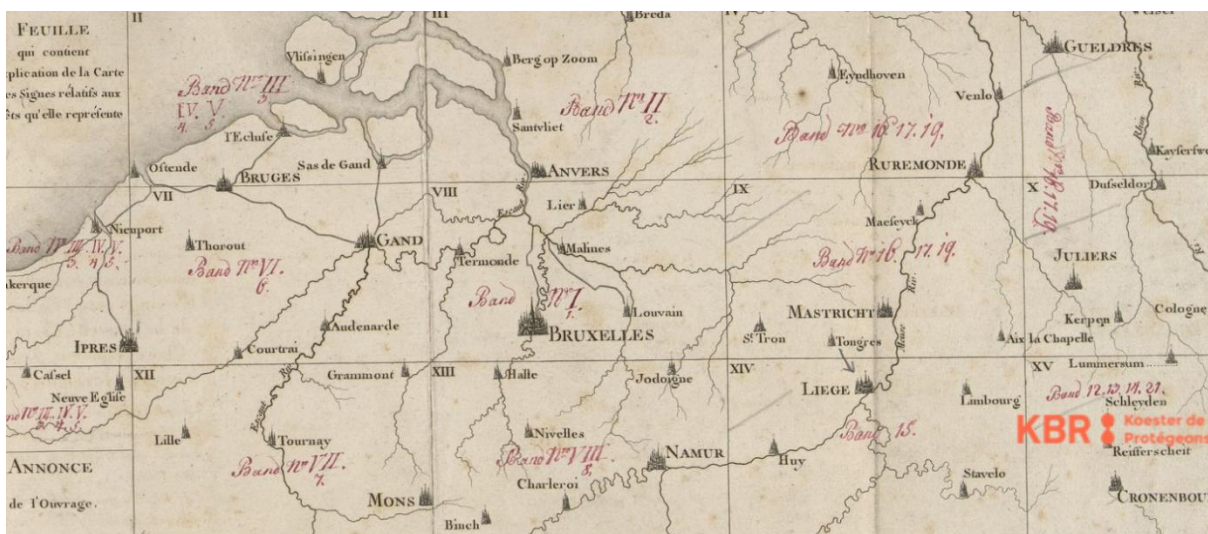
Het kan zijn dat voor jouw lokaliteit geen rechtstreekse vermelding bestaat in de mémoires. Je moet daarom goed kijken bij welke feuille jouw lokaliteit hoort. Dit doe je door op de bande te klikken, daarna krijg je eerst het kaartblad te zien, daarna klink je op de andere afbeelding onderaan en krijg je de mémoires te zien op de juiste pagina’s.

De KBR heeft in haar catalogus ook een **integraal exemplaar** opgenomen van *Mémoires historiques, chronologiques et oeconomiques ... de la Carte de Cabinet des Pays Bas autrichiens*. Je kunt het digitaal raadplegen in PDF-vorm:

<https://opac.kbr.be/SearchMinify/c3d23563acc9e31fd26da39ececc761a>

Op deze overzichtskaart zie je welke *bandes* van de Mémoires betrekking hebben op welke lokaliteiten

Bijvoorbeeld: Torhout ligt in *bande 6 (VI)*

Voorbeelden uit onze wandelgids

Plaatsnaam	Permalink KBR	Band, <i>feuille</i> en foliopagina's
Damme	Mémoires	Band N°3,4,5 (C), 21-44
Houthulst	Zie Langemark? Zie Diksmuide?	Band N° 6? (gemeente bestaat nog niet) Band N° 6 (gemeente bestaat nog niet)
Torhout	Mémoires	Band N°6, 101-117
Varsenare	Zie Brugge?	Band N°6? (?)
De Moeren/Bulscamp	Zie Lo(o)? Zie Nieuwpoort?	Band N° 3,4,5 (Z5, <i>supplement G5</i>)? Band N° 3,4,5 (De Moeren worden niet bij naam genoemd)
Ninove	Mémoires	Band N°1, 427-444
(Erpe-)Mere	Zie Oordegem?	Band N°3,4,5 (Mere 90 <i>feuille V6</i>) Mere vermeld: 379-380
Grobbendonk	Zie Herentals?	Band N°1 (Ouwen en Grobbendonk 52 <i>feuille Gi</i>)?
Arendonk	Mémoires	Band N°16,17,19 (S17), 275-278
Vorselaar	Zie Herentals?	Band N°1 (Vorselaar 53 <i>feuille Gi of 1</i>)?
Oudenburg	Zie Oostende?	Band N° 3,4,5 (Oudenburg 12 <i>feuille S3 en supplement U3</i>)?
Louvain-la-Neuve	Zie Waver? Geldenaken?	Band N°1? (?)
Geetbets (Grazen)	Zie Balen?	Band N° 16, 17, 19 (Graessen 50 <i>feuille ?</i>)
Oud-Heverlee	Zie Leuven?	Band N°1? (Heverlé 53 <i>feuille N1</i>)
Pietersheim (Lanaken)	Mémoires	Band N° 16,17,19 (Maastricht D), 27-40
Eppegem (Zemst/Sem(p)s)	Mémoires	Band N°1, geen foliopagina's zichtbaar: scan 56-scan 81
Gent	Mémoires	Band N°6, 121-152
Oordegem	Mémoires	Band N°6 373-389
Vilvoorde	Mémoires	Band N°1, 219-238
Brussel	Mémoires	Band N°1, 263-300
Leuven	Mémoires	Band N°1, 301-348
Tienen	Mémoires	Band N°1, 403-426
Aalst	Mémoires	Band N°1, 463-482
Waver	Mémoires	Band N°8 (E), 83-102
Geldenaken	Mémoires	Band N°8 (G), 121-136
Zedelgem	Mémoires	Band N°3,4,5 (O), 155-178
Brugge	Mémoires	Band N°3,4,5 (M), 85-128
Lo(o)	Mémoires	Band N°3,4,5 (Z), 399-421
Nieuwpoort	Mémoires	Band N° 3,4,5, 291-316
Herentals	Mémoires	Band N°1 (Gi), 153-172
Oostende	Mémoires	Band N° 3,4,5 (S), 237-272
Balen	Mémoires	Band N° 16, 17, 19, 175-186
Langemarck	Mémoires	Band N°6, 393-403
Diksmuide	Mémoires	Bande N°6, 429-448

2. Bibliothèque / catalogi van universiteitsbibliotheken en gespecialiseerde bibliotheken

- De Gentse universiteitsbibliotheek vermeldt het werk in haar catalogus.
[Universiteitsbibliotheek Gent](#)
- De Belgische militaire bibliotheek (École Royale Militaire / Bibliothèque de la Défense) heeft volumes van de “Mémoires historiques ... sur les ... feuilles du N° 9” in hun collectie.
[bundef.mil.be](#)
- Ook in internationale catalogi (zoals Albrecht Rodenbach) wordt een deelvolume vermeld: *Mémoires ... sur les 24 feuilles du n° 4* (uitgave 1967). [ARhus](#)

3. Kopieën / herdrukken (facsimilé / commerciële exemplaren)

- Sommige volumes of gedeelten worden te koop aangeboden via antiquariaten en tweedehands boekwebsites, bijvoorbeeld “Carte de Cabinet des Pays-Bas autrichiens. Mémoires historiques, ... sur les 31 feuilles du No 12” via AbeBooks. [AbeBooks](#)
- In de uitgave “La Carte de Ferraris” (PDF) wordt vermeld op pagina 2 dat in 1965 het Crédit Communal van België facsimiléversies van de mémoires heeft laten vervaardigen, die in bibliotheken te consulteren zijn. [etudedumilieu.be](#)

Tips voor raadpleging en gebruik van deze mémoires:

- De mémoires zijn handgeschreven in het **Frans** (18de eeuw) — je moet dus een beetje vertrouwd zijn met oude Franse terminologie.
- Omdat deze werken oorspronkelijk manuscripten zijn, kan de weergave in de scans soms **moeilijk leesbaar** zijn (handschrift, verouderde spelling).
- Bij de KBR kun je (meestal na registratie) de digitale bestanden bekijken of op locatie bekijken via hun leeszaal (dit is helaas niet voor elk exemplaar mogelijk).
- Als je slechts een specifiek blad of streek zoekt (bijv. “feuille n° 4” of “feuille 11”), kun je in de catalogus van de KBR of andere bibliotheken zoeken op dat volumeonderscheid (N°).
- Sommige lokaliteiten vallen net op de uitsnede/rand van de kaartbladen. Het kan dus zijn dat je voor jouw dorp/gemeente/stad op twee *bandes* moet kijken.
- Vraag in bibliotheken naar het facsimilé-project van 1965–1976 door het Crédit Communal; dat is vaak gemakkelijker te hanteren dan de originele manuscripten.